

DİVANÜ LÜGAT-IT TÜRK'DEKİ TIBBİ TERİMLERİ

Dr. Ayten ALTINTAŞ*

Ö Z E T :

XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan «Divanü Lügatit-Türk» adlı ansiklopedik sözlükte «Tıp Tarihi» ile ilgili birçok terimde yer almaktadır. Bu araştırmada tıbbi terimler (Hastalık, Sağlık ve Anatomi terimleri) taranarak bir araya getirilmiş, böylece «Eski Türk Tıp Kültürü» konusunda bir kaynak olmasına çalışılmıştır.

S U M M A R Y :

MEDICAL TERMS IN THE DİVANÜ LÜGAT-IT TÜRK :

Divan-ü Lügat-it Türk, is an encyclopedic dictionary prepared by Mahmud the Kashgar, in XI. century. This giant piece of work has an important role in the history of medicine. If we analyse this book on Medicine History, we can see that; it covers many information on health, sickness and therapeutics. Divanü Lügat-it Türk gives healthy information on the old Turkish ways of health and treatment. In this work, the term used to define health, and disease states and anatomical terms are listed in alphabetical order, giving enlightening information about Turkish health knowledge in the XI. century.

Bu araştırmayı yaptığımız «Kitabü Divân-i Lügat-it Türk», XI. yüzyılda büyük Türk dilcisi «Kaşgarlı Mahmut» tarafından yazılmış ansiklopedik bir sözlüktür (1). Divan'ın arapça nüshası bulunduğundan sonra İstanbul'da basılmış (2), daha sonra da Besim Atalay tarafından Türkçe çevirisi yapılmıştı (3).

Bu eseri Tıp Tarihi açısından incelediğimizde çok değerli bilgileri kapsadığını gördük ve araştırmamızı üç cilt olan Türkçe çev-

(*) İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

viriye tarayarak yaptık. Topladığımız bu bilgilerden tedavi amacı ile kullanılan «Tıbbi Bitkiler» i yayınladık (4). Hekimlik açısından çok daha önemli olan, o devirde hangi hastalıkların tanındığı, hastalık ve sağlıkla ilgili bilgiler ve anatomi terimlerini de burada bir araya getirdik. Kaşgarlı Mahmut'un bu eserini Tıp açısından inceleyen yayın olarak sadece Prof. Şerafettin Yaltkaya'nın iki sahife tutan tıbbi kelimelerini gördük (5).

Çalışmamızda Tıp terimlerini alfabetik değil, mümkün olduğu kadar konusuna göre ayırdık. Hastalık terimleri içinde; göz ile parazitlerle vb. hastalık terimleri yer alıyor. Böylece okuyucu o konu ile ilgili bulunan bütün terimleri kolayca birarada görebilsin istedik. Anatomi terimlerini ise alfabetik olarak sıraladık. Her terimin yanına parantez içinde Besim Atalay çevirisinde kaçınıcı cilt ve kaçınıcı sahifede olduğunu işaretleyip, araştırmacıya faydalı olmaya çalıştık.

HASTALIKLA İLGİLİ TERİMLER :

- Çerlendi : Vücut ağırlaştı, ağrıdı, hastalandı (Hakanlılar dilince)
«er özi çerlendi : adam hastalandı, vücudu ağırlaştı»
«anınğ közi çerlendi : onun gözü ağrıdı» (C. II, s. 244)
- Mun : Hastalık, ayıp «mun kişi : yüreği dölek, gönlü selek kişi» (C. III, s. 140)
- Kem : Hastalık (C. I, s. 338)
- Kemlendi : Hastalandı, kötüledi, kemletti : Sıkıntı veya zarar verdi, hasta etti (C. II, s. 348)
- Kemledi : «at kemledi : at kötüledi, hasta oldu» (C. III, s. 301)
- Baş : Yara (C. III, s. 151) baş yaldı : yara iltihaplandı (C. III, s. 63).
- Başlığ : Yaralı (C. II, 172) baş tuttu : Yara zonkladı (C. II, s. 291).
- Yaman : Kötü (herşeyin kötüsü) «yaman ig : yaman hastalık, miskinlik hastalığı» (C. III, s. 30)
- Tersindi : «Beg angar tersindi : bey onu tersledi, ona kızdı»
«Baş tersindi : Yara azdı (yara kapanmışken yeniden azdı) (C. II, s. 240).
- Onguktı : Anınğ yüzi onğuktı : Hastalıktan ve buna benzer şeyden onun yüzü buruştu» (C. III, 394)
- Çuvsadı : «Karin çuvsadı : Yemek karını yaktı ve ekşitti» (C. III, s. 286)

- Ewşük : Ârıza, bir kimsede eskiden bulunmayıp sonradan gelen hal, hastalık ve buna benzer şeyler. (C. I, s. 105)
- Ağrıĝ : Bir parça ağrı, vücudun her neresi ağrıyorsa oranın ağrısı diye söylenir. (Baş ağrısı, karın ağrısı gibi) (C. I, s. 98).
- Özüm ağrısı : Karnım ağrıdı (C. I, s. 46)
- Kart : Yara. Bundan alınarak huysuz kişiye kart er denir. (C. I, s. 342).
- İncikmek : Duygusu gitmek, bayılmak, büzülmek, titremek. «Er incikti : Adamın soĝuk su dökmekten duygusu gitti, sanki bayıldı, büzüldü, titredi (C. I, 243).
- Sızlaĝ : Soĝuk su içmekten veya buz çiĝnemekten dişlerin üşüyeerek uyuşması (C. I, s. 464)
- Topulgak : Kulunç (C. I, s. 502)
- İnegü : Göbek üzerinde olur, kulunca benzer bir hastalık (C. I, s. 137).
- Balıĝ : Yaralı. Şu beyitte dahi geçmiştir, «Dünya pususunu kurmuş (C. I, s. 407)
- Sökel, Sükel : Hasta. Oĝuzca (C. I, s. 391) (C. II, s. 10)
- Turlak : Her hayvanın arıĝı. İnsan ihtiyarladığında zayıflayınca dahi «turlak» denir. (C. I, s. 467)
- Turmagu : İngi, nezle (C. I, s. 447)
- Çalkan : Yaranın bir yerden başka bir yere yürümesidir. Ayaĝı şişen bir adamın kasıklarında şişlik belirmesi gibi (C. I, s. 447)
- Agukmak : Ağılanmak (C. I, s. 191) Aĝu : Aĝı, zehir (C. I, s. 89) (C. III, s. 339)
- Talagu : Çabuk öldüren aĝı. İç ağrısına da «talagu» denir (C. I, s. 447)
- Ik : Soĝuk su içilerek üzerine ekmek yenildikte göĝsü kabartarak çıkan bir hıçkırıktır. Anı ık tuttu : Onu hıçkırık tuttu. (C. I, s. 37).
- Toga : Hastalık, iç aĝırlıĝı. Buradan alınarak «iç toĝa» denir ki, «Hastalık ve iç aĝırlıĝı» demektir. (C. III, s. 224)
- Tolgaĝ : Sıkıntı. «emgek tolgaĝ» denir, aslı kulunç ve iç ağrısı anlamınadır. «anınĝ karnı tolgar : Onun karnını ağrı tuttu, yüreĝi bulanır» (C. II, s. 288)
- Tolgadı : «Anınĝ karnı tolgadı : Onun karnı ağrıdan ve bunun gibi şeylerden buruldu» (C. III, s. 289), «Er özü tolgandı : Adama kusma ve ötürme geldi» (C. II, s. 241)
- Tolgandı : «Er ulındı tolgandı : Adam kıvrıldı, dolandı» (adam san-

- cı yüzünden bir yandan bir yana dönerek kıvrandı, döndü) (C. II, s. 241).
- İrinğ : İrin, «İrinğ yüzdi : İrin yayıldı, dağıldı (bedende irin yayıldı) (C. I, 59).
- Sökel sızdı : Hasta arıklandı, zayıfladı. (C. II, s. 10)
- Yakurdi : Sık sık soludu «Kişi yakurdu : Adam sık sık soludu, onu yüksek bir soluma aldı. (C. III, s. 68)
- Çeçek : Çiçek hastalığı (Çiğilce) (C. I, s. 338)
- Bukuk : Boğazın iki yanında deri ile et arasında peyda olan bir takım et bezleridir. Fergana ile Şıknı şehirlerinde bu hastalığa tutulan bir takım kimseler vardır. Daima çocuklarında böyle olur. Bazılarında göğsünü yahut ayağının ucunu göremeyecek kadar büyür (C. II, s. 285)
- Kııındı : «Er tawarın kııındı : Adam malını kııı, cimrilik etti», sidiği tutularak işeyemeyen kimse için de böyle denir (C. II, s. 155)
- Komşuy : Kanla dolmuş kene, gene. Bu sav sidiği tutulan ve işeyemeyen kimseler içinde söylenir. (C. III, s. 241)
- Telü : Deli, çılgın (Oğuzca) ahmak. (C. III, s. 156)
- Telwe : Deli (C. I, s. 426)
- Talğan ig : Sar'a, tutarık (C. I, s. 438)
- Kültgü : Kalp sektesi (C. I, s. 430)
- Külgü : Gülüş, gülme. Kalbin durmasınada (sektei kalbe) «Külge» denir. «Er külgü bardı» denir ki» adamı sekte yakaladı» demektir. Bazı kere bunun için «külgü» dahi denir (C. I, s. 430)
- Udhitgan : Çok uyutan, hep uyutan. «Bu ot kişini udhitgan : Bu ilaç o adamı hep uyutmaktadır» (C. I, 154)
- Kusıg : Kusu, kusma, anı kusıg tuttı : Onu kusma tuttu. (C. I, s. 376)
- Yar : Salya, balgam (çiğilce), «diş aktı» denir ki salya veya balgam aktı demektir (C. III, s. 127)
- Tenrimek : Uyuyamamaktan baş dönmek. «Aning başı tenridi : Onun başı döndü» bu uyku çöktüğü halde uyanamadığı zaman olur. Bu yüzden insanın başında karınca yürür gibi birşey duyulur. (C. III, s. 282)
- Er üni buttı : Göğsündeki bir hastalık dolayısıyla veya döğme yüzünden adamın sesi kısıldı. (C. II, s. 294)
- Suwlandı : «Suwlandı nenğ : Nesne sulandı» Bu meyvanın suyunun çokluğundan yumuşaması, yaradan sarı su peyda ol sö-

- pümesi gibidir, (suwlanır, suwlanmak) «anınğ közi suwlandı : Onun gözü sulandı» (C. II, s. 247)
- Yanığ : Kusma. «Olyanığ yandı : O kusuş kustu» (o çok kustu) (III, s. 14)
- Ötüğ : Kusma, «Angar ötüğ tuttı : Onu kusma tuttu» (C. I, s. 68)
- Yoritti : «Ot anıng karnın yoritti : İlaç onun karnını sürdürdü» (C. II, s. 315)
- Boşudı : «Anıng özi boşudı : Onun içi boşaldı (ishal oldu) ötürük oldu (C. III, s. 266)
- Ötgürdi : Sürdüdü, «Ötrüm karın ötgürdi : Ötürecek nesne - müshil - karnı ötürttü, sürdürdü (C. I, s. 226), «Karnı ötti : Karnı boşaldı, sürdü (C. I, s. 171)
- Um : Karnı şişkinliği, kursak bozukluğu, «Er um boldı : adam kursak bozukluğuna uğradı, adamın çok et yemekten midesi bozuldu, bulandı, (C. I, s. 49)
- Bağrıktı : «Açer bağrıktı : Aç adamın bağı ciğerine yapıştı» (C. II, s. 227)

PARAZİTLER İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Bit : Bit (C. I, s. 320) «Er bit bitledi : Adam bit aradı» (C. III, s. 291)
- Sirke : Sirke, başta türeyen bit yumurtası (C. I, s. 430) «Oğlan sirkelendi, çocuğun başı bit yavrusu ile doldu.»
- Sirkelemek : Baştan sirke toplamak (C. III, s. 353)
- Kurtandı : «Küng kurtandı : Cariye bitten ve bite benzer şeylerden kaşındı. Bunun aslı «koyundan kurt, kene aramak» tır (C. II, s. 248)
- Bars : Pire, bit gibi hayvanların ısırmasından yahut çıban başlangıcından ileri gelen vücuttaki şişlik, kabartı. «Anıng eti bars boldı : Onun eti kabardı» demektir. (C. I, s. 348)

GÖZ İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Köz : Göz (C. I, s. 55)
- Yamlğ köz : İçerisine çer çöp kaçmış olan göz (C. III, s. 42)
- Çelpek : Çapak, göz çapağı (C. I, s. 477) «Köz çelpeklendi : Göz çapaklandı (C. II, s. 277)
- Ot anıng közin tunturdu : İlaç onun gözünü kapattı. Herhangi bir şeyi örterse yine böyle denir (C. II, s. 176)

- Anıň közi kirpüklendi : Onun gözünde kötü kıl bitti (C. II, s. 277)
- Çerletti : Bozmak, ağırtmak, ağırlık vermek. Ot anıň közin çerletti : İlaç onun gözünü bozdu. Katı bir yemek yemekten ve buna benzer şeyden insana ağırlık gelirse yine böyle denir (C. II, s. 345)
- Er közü karıktı : Adamın gözü kamaştı (karıkar - karıkmak) bu eklime «kar» sözünden alınmıştır. Fiili «karıktı»dır' nakıstır, «Göz bebeği» manasına olan «karak» kelimesinden gelirse fiil sahih olur (C. II, s. 115)
- Közöldürük : Ay kuyruğundan dokunur bir bez parçasıdır, göz kamaştığı yahut ağrıdığı zaman gözün üzerine konur» «közlük» de denir (C. I, s. 529)
- Enüç : Göze inen perde (C. I, s. 52) «Anın közi enüçlendi : Onun gözüne inme indi» (C. I, s. 291)
- Enüçledi : «Otacı közüg enüçledi : Otacı göze inen perdeye ilaç koydu.» (C. I, s. 299)
- Tırsgek : Göz kapaklarında çıkan sivilce (C. III, s. 424)
- Yaş : Gözyaşı, gözden gelen yaş (C. III, s. 159)
- Çewşeng : Gözü sulu kimse, gözünden her zaman su akan kişi (C. III, s. 385)
- Çümerük kişi : Her zaman gözü sulanan, gözü az gören adam (C. I, s. 488)
- Közi çerliğ : Gece görüp gündüz göremiyen, bulutlu günde görüp bulutsuz günde göremiyen kimse (C. I, s. 477)
- Karagu : Kör (C. I, s. 446)
- Tüklüğ : Kör, tüklüğ közlük : Kör gözlü (C. I, s. 477)
- Kıngır er : Şaşı adam. İki gözü birden şaşı olan adama «iki közi kıngr» denir (C. III, s. 363)

SITMA İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Bezgek (beziğ) : Titreme, titretici sıtma «Tumluğ anı bezitti : Soğuk onu titretti» bu sözden alınarak titretici sıtmaya «bezgek» denir. (C. II, s. 305) (C. II, s. 289)
- Yubakulak : Sıtmadan titreme (Yabaku ve Yemek dillerince) (C. III, s. 56)
- Kezik : İnsanı titreten sıtma, gezek, nöbet (C. I, s. 391)
- Yılıttı : «Er yılıttı : Adamı sıtma tuttu, sıtmadan vücudu ısındı» (C. II, s. 316)
- Sızgurdi : Sıtma bir hastayı zayıflattığı zaman «sızgurdi» denir (C. II, s. 188)

SARILIK İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Sarılık, sarılgı : Sarılık Hastalığı olan (C. I, s. 503) (C. I, s. 496)
Sarığ kezik : Sarılık hastalığı (C. I, s. 391)
Sarığ suw : Sarı su, bu karında toplanan sarı sudur. Herhangi bir sarı renge de birleşik olarak sarığ surıg denir (C. I, s. 374)
Atgak : Karında biriken sarı su hastalığı. Sarı bir çiçeğe de «atgak» denir. Yüzü kaygıdan sararmış olanlar buna benzetilir (C. I, s. 118)
Sowuşgan : Soğulcan yüzünden olan sarılık hastalığı bu karında bir yılandır (C. I, s. 519)

DERİ HASTALIKLARIYLA İLGİLİ TERİMLER :

- Kılık : Başta bulunan kepek, konak (C. I, s. 475)
Kepek : Başta bulunan kepek (C. I, s. 390)
Kabartgan : Kabartı, sivilce, vücutta kaşınmak yüzünden yahut sıcaklık dolayısı ile çıkan kabartı (C. I, s. 516)
Emrişmek : Uyuz vb. şeylerden dolayı kaşınmak, deri karıncalanması, «etim barça emrişti : Bütün vücudum kaşındı» (C. I, s. 236)
Kadhırgak : Çok çalışmak yüzünden elde peyda olan nasır (C. I, s. 502)
Bıçgıl : Eldeki, ayaktaki çatlaklar, bıçılgın (C. I, s. 480)
Bıçılğan : Elde ayakta, yeryüzünde olan yarıklar (C. I, 519)
İsirgenmek : Sıcak yüzünden isiriklenmek. «Anın başı isirgendi : Onun başı isiriklendi (uzun zaman tıraşı bıraktığı için onun başında sıcaklık yüzünden sivilceler çıktı) (C. I, s. 290)
İz : Yerde ve deride uzunlamasına olan çizik (C. I, s. 80)
Çil : Bere, döğmek yüzünden deri üzerinde hasıl olan iz (C. I, s. 336)
Müñgüzgek : Çalışma yüzünden elde peyda olan katılık, nasır (C. III, s. 388)
Köglendi : «Yüzü anıñ köglendi : Onun yüzünde keklik çilleri çıktı» C. II, s. 253)
Teritti : «Er teritti : Adam terledi» başkası yine böyle denir. Bu söz «deri» anlamına olan «teri» den gelmiştir. Bu hale göre anlam «teri ötti» demek olur ki, «ter deriden geçti, çıktı» anlamınadır, yahut «ter attı» sözünden alınmıştır, «beden teri dışarıya attı» demektir. (C. II, s. 303)
Bertindi : Berelendi, «Elig bertindi : El, birşeye çarpması yüzünden veya başka şeyle berelendi ve dermansızlaştı» (C. II, s. 237)

- Süknegü : Et ile tırnak arasında çıkan sivilce (C. I, s. 49)
Sengil : İnsanın yüzünden çıkan siyil, ergenselik, yüzde olan çiğit hastalığı (C. I, s. 483)
Kamçıgu : Ağızda ve parmaklarda şiddetli ağrı ve sıcaklık yüzünden çıkan sivilce (C. I, s. 491)
Temregü : Temreği (C. I, s. 491)
Kızlamuk : Kızamuk, kızamuğa benzer sivilceler (C. I, s. 528)
Çıpkan, çıpıkan : Vücutta çıkan kırmızılık. İnnaba benzediği için bu ad verilmiştir (C. I, s. 448)
Örüng : Gençlerin tırnakları üzerinde bulunan aklık «tırnak örüngü : Tırnak beyazlığı» (C. I, s. 134)
Kırbas : Kırbaser, başının saçı dökülerek artık başında saç bitmeyen kimse (C. I, s. 459)

UYUZ İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Udhuz : Uyuz (C. I, s. 54) «Aning udhuzı angar yokdı : Onun uyuzu ona geçti. Herhangi birşey başka birşeye bulaşır ve sıvaşır yine böyle denir» (C. III, s. 63) «Udhuz tokuşdı : Uyuz yayıldı (yaşlık dolayısıyla uyuz, bedende bir yerden öbür yere yayıldı)» (C. II, s. 300)
Udhuzluğ : Udhuzluğ kişi : Uyuzlu olan kimse (C. I, s. 146)
Udhuzladı : «O anı udhuzladı : O onun uyuzuna ilaç yaptı» (C. I, s. 301)

CÜZZAM İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Anumı : Cüzzam hastalığı (C. I, s. 137)
Yaman ig : Yaman hastalık, miskinlik hastalığı (C. III, s. 30)

SİGİL İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Sigil : Siyil (C. I, s. 394)
Sükül : Siğil, «er sügül süknedi : Adam sigile ilâç etti, sağalttı» (C. III, s. 301)
Süknedi : Sigile ilaç yaptı, sağalttı (C. III, s. 301)

KAN İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Kan : Kan (C. III, s. 157)
Kan bağırlandı : Kan pıhtılaştı, oturdu. Yoğurt tutarsa ve pıhtılaşırsa yine böyle denir (C. II, s. 264)
Berkelendi : «Tamar berkelendi : İnsanın damarı kanla doldu» (damar kanla dolduğu zaman «ince kamçı» ya benzetilmiş olabi-

lir. Berke kelimesi Türkçede kamçı manasına gelmiş olabilir.
B.A.) (C. III, s. 165)

Kan yuşuldu : Kan fışkırdı (Kan yaradan fışkırdı) (C. III, s. 79)

Kanadı : «Burun kanadı : Bir adamın vücudunun herhangi bir yeri kanarsa yine böyle denir. (C. III, s. 273)

Kanagu : Nişter, kan alacak aygıt (C. I, s. 447)

Kan turuktu : Kan duruktu, toplandı. Yarada irin ve cerahat toplanırsa yine böyle denir (C. II, s. 115)

Çektürdi : «Ol atın çektürdi : O atından - tırnak hastalığı ve başka hastalık dolayısıyla - kan alırdı» (C. II, s. 181)

Bu baş ol kanı yuşulgan : Bu daima kanı akan bir yaradır (C. III, s. 53)

Er burnı tamurdu : Adam burnu kanadı, damladı (C. II, s. 85)

Bu ot ol burun kanatgan : Bu daima burun kanatan ilaçtır (C. I, s. 514)

Barındı : «Uraguttın kan barındı : Kadından kan boşandı» (kadının damarından kan boşandı) Bu hayız kanının çıktığı bir damardır. (C. II, s. 141).

SAĞLIK'LA İLGİLİ TERİMLER :

Sağ : Sağlık, esenlik. «Yining sağ mı : Vücudun sağ mı» (C. III, s. 154)

Tawuş, tawış, tavuş : Duygu, kıpırdanma (C. III, s. 165)

Tusu : Menfaat, şifa «ol ot manga tusu kıldı : O ilaç bana fayda verdi» (C. III, s. 224).

Tusuktu; tusukmak, tusukar : Şifa vermek «Bu ot manga tusuktu : O ilaç bana iyi geldi, yaradı» (C. II, s. 116)

Tusuldu : «Bu ot angar tusuldu : Bu ilaç bana yaradı, fayda verdi» herhangi birşey başka birşeye yarar fayda verirse yine böyle denir. Bunun aslı «tusı boldı»dır. (C. II, s. 127)

Yarp : Sağlam, insan sevindiği zaman yüzüne gelen parlaklık, yalabıklık. «Anung yarpı yazıldı : Sevindiği için onun yüzünün damarları çekildi, yalabıdı, güzelleşti» (C. III, s. 6)

Yarpattı, yarpadhtı : İyileşti, ayağa kalktı, serpilip büyüdü (C. I, s. 351).

Bütti : Bitdi - neşvünema - yaratıldı, doğdu. «Baş bütti - yara kapandı» (C. II, s. 294)

Bütsedi : İyileşmeye yaklaştı (C. III, s. 284)

Bütürdi : Sağalttı, sağlam hale koydu (C. II, s. 72)

- Yinetmek : Sağalmak, «baş yinetti - yara sağladı, yeğnildi. Aslı «yinedhti» dir idgam olunmuştur (C. II, s. 317)
- Kürsdi : «Yiğit kanga kürsdi : Delikanlı kanlandı, etlendi» (kendisinin erkeklik belgeleri bile göründü) Aslı «hamur veya hamura benzer şeylerin bir kaba doldurulduktan bir saat sonra kabarıp taşması anlamındadır. (C. III, s. 420)
- Süngüklendi : «Oğlan süngüklendi - Çocuk kemiklendi, büyüdü» (C. III, s. 407)
- Semridi : Semirdi, yağlandı (C. III, s. 365)
- Semrişdi : Semizleşti «Atlar kamug semrişti - atlar bütün semizleşti» başkasıda böyledir (C. II, s. 213)
- Önglendi : «Üzüm önglendi : Üzüm renklendi, kızardı» İnsan hastalıktan kurtulduktan sonra rengi yerine gelirse yine böyle denir (C. I, s. 289)
- Kırtladı : «Ol eriğ kırtladı : O, onun huyunu kötü saydı» Bir yarayı iyi ederse yine böyle denir. (C. III, s. 445)
- Öz : Yürek ve karnın içindeki nesne
- Öz konuk : Gövdenin içinde kımıldıyan nesne «ruh» C. I, s. 46)
- Tın : Ruh, nefes, soluk «Anıñ tını kesildi : Onun soluğu kesildi, ruhu çıktı» (C. I, s. 339)
- Tirig : Diri, her hayvanın dirisi (C. I, s. 385)
- Mengiz : Beniz, yüz, insanın rengi. «Kızıl mengizlig» denir «kızıl benizli demektir. (C. III, s. 363) «Kişi mengizlendi : Adam benizlendi, benzi güzelleşti (C. III, s. 407)
- Ot başığ pütürdi : İlaç, e myarayı sağalttı (C. II, s. 72)
- Öpke : Öfke, kızgınlık : Akciğer. Çünkü öfke akciğerden gelir. Bu birini ötekine yaklaştırmıştır (C. I, s. 128)

VÜCUT ÖZELLİKLERİYLE İLGİLİ TERİMLER :

- Sokar : Boynuzsuz olan her hayvan, başı yanak gibi saçsız olan her adam (C. I, s. 411)
- Kefgek : Peltek, konuşurken kekeliyen kimse (C. II, s. 289)
- Tunğu : Sağır (C. III, s. 368)
- Üz, öz : Sağır «Üz kişi - sağır adam» (C. I, s. 45)
- Küngür ün : Boğuk ses (C. III, s. 363)
- Oldrum : Kötürüm, yatalak, oturum (C. III, s. 412)
- Axsak buxsak : Topal ve çola kolanlar için söylenir. İki kelime bir arada kullanılır (C. I, s. 465)

- Taguzmak er : Etine dolgun bodur kişi (C. I, s. 504)
Aguj : Ağız, memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt.
«Agujluğ er - ağızı, ilk sütü bulunan kişi» (C. I, s. 146)
Umay : Son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna «çocuğun ana karnındaki eşi» denir. Kadınlar sonu uğur sayarlar (C. I, s. 123)

TEDAVİ İLE İLGİLİ TERİMLER :

- Yakığ : Yakı, şişkinlik ve şişkinliğe benzer şeyler üzerine konulur.
(C. III, s. 13) «Er başka yakığ yaktı - adam yaraya yakı yaktı» (C. III, s. 62) «Ol angar yakığ yaklaştı - o ana yakı yakmakta yardım etti : O yara yaraü zerine yakı koymakta ona yardım etti» (C. III, s. 74)
Özeklemek : Şah damarına vurmak, şah damarını kesmek (C. I, s. 306)
Emleşmek : İlaçlanmak, «balıklar emleştiler - yaralar ilaçlandı» (C. I, s. 242)
Çurnı : Türk hekimlerinin yaptıkları sürgünlük ilacı (C. I, s. 435)
Ol adhakin yörgedi : Adam ayağını sardı, başkasıda böyledir. Herhangi bir şey sarılırsa yine böyle denir (C. III, s. 307)

ANATOMİ TERİMLERİ :

- Adhut : Avuç (C. I, s. 83)
Ağruğ süngüğü : Omurga kemiklerinin önce geleni, birincisi, iiki (C. I, s. 98)
Ağ : İki bacak arasındaki boşluk. Parmakların arasındaki boşluğda böyle denir (C. I, s. 80)
Alın : Alın (C. I, s. 78)
Anğ : Yanak, kızıl anğ - kırmızı yanak. (C. I, s. 40)
Arka : Arka, sırt (C. I, s. 1 28)
Aşuk : İnsanın aşığı, topuğu, topuk kemiği (C. I, s. 66)
Axsak : Aksak, topal (C. I, s. 119)
Avut : Avuç, ahdut dahi denir (C. I, s. 83)
Aya : Avuç içi, aya (C. I, s. 85)
Bağır : Bağır, karaciğer. Kimseye boyun eğmeyen adam için «bedük bağırılığ» denir ki «ciğeri büyük» demektir (C. I, s. 360)
Bağursak : Bağırsak (C. I, s. 501)

- Bagış : Parmakların ve başka uzuvların ek yerleri, kamaşla, kamaşla benzeyen şeylerin boğumlarında böyledir (C. I, s. 367)
- Bakaçuk : «Bak - kurtaga»nın küçültmesi. Bu ege kemiği ile kol arasındaki et parçasıdır. (C. III, s. 226)
- Baş : Baş (C. III, 151)
- Başgak : Oyluk kemiklerinin üstü (C. I, s. 470)
- Bel : Bel (C. III, s. 133)
- Bez : Bez, etle deri arasında bulunan bez. (C. III, s. 123)
- Bıkın : Böğür, boş böğür (C. I, s. 399)
- Bilek : Bilek (C. I, s. 385)
- Bitrik : Kadınların avret yerinde bulunan dilcik, dilâk (C. I, s. 476)
- Bogaz, boguz : Boğaz : (C. I, s. 364)
- Bogım, bogum, bogun : Boğum, parmakların, kamaşın, kindıra otunun boğumu. (C. I, s. 395)
- Boğurda saç : Kıvırcık saç (C. I, s. 488)
- Boyun, boyun : İnsanın boynu (C. III, s. 165)
- Böğür : Böğür, böğrek, böbrek (C. I, s. 361)
- Büksek : Göğüsün yukarı tarafı, göğüsten yukarı olan kısım, kadının göğsü ile boynu arasındaki yeri, buraya gerdanlık takılır (C. I, s. 476)
- Bükün : Kör bağırsak (C. I, s. 399)
- Çıçalak : Serçe parmak, sırça parmak. (C. I, s. 487)
- Çıçamuk : Serçe parmağın yanındaki parmak, yüzük parmağı, ad-sız parmak, az tanınmış bir kelimedir. (C. I, s. 487)
- Çor : «Çor uragut - avret yeri bitişik olan kadın», «oğuzlar sarılgan bitkilere «çor ot» derler. Asıl olan evvelki anlamdır (C. III, s. 121)
- Çökütlük : Vücutça kısalık (C. I, s. 506)
- Egin : Sırt, egin (C. I, s. 77)
- Engek : Ağzın iki yanında, azıların bittiği yer, avurt. (C. I, s. 135)
- Emik, emig : Meme, erkek memesinde böyle denir (C. I, s. 72)
- Emirçge : Kıkırdak (C. III, s. 442)
- Erin : Dudak (C. I, s. 77)
- Ernek, erngek : Parmak (C. I, 121)
- Ernğeyü : Altı parmaklı adam (C. I, s. 136)
- Ernğeyü : Çok kısa boylu, boyu 2 arşın olan adam (C. I, s. 136)
- Erre : Sidik (C. I, s. 38)
- İçegü : Kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı. İçirik (C. I, s. 137)

- İç et : Ciğere bitişik olan ince et (C. I, s. 35)
İlik : İlik (Oğuzca) (C. I, s. 72)
İrwi kulak : İnce uzun kulak (C. I, s. 128)
Kap : Anası karnında çocuğun içerisinde bulunduğu torba. Bu çocukla beraber doğar : Böyle olursa o çocuk uğurlu sayılır ve «kaplığ oğul» denir (C. III, s. 146)
Kapak : Göz kapağı (C. I, s. 382)
Kapak : Kızın kızlığı, bekâret (C. I, s. 382)
Karak : Göz bebeği, gözün renkli yeri (C. I, s. 382)
Kara karak : Gözün karası (C. I, s. 382)
Karın : Karın (C. I, s. 403)
Karnagu er, karnak er : Koca karınlı adam (C. I, s. 491)
Kasığ : Ağzın içi, sağ ve sol yanları, avurt (C. I, s. 375)
Kaş : Gözün üstündeki kaş (C. III, s. 151)
Keweğ : Burundaki kıkırdak (C. I, s. 391)
Kıruk er : Çolak adam (C. I, s. 382)
Kıruk adhak : Topal ayak (C. I, s. 382)
Kirpik : Kirpik (C. I, s. 478)
Kol : Kol (C. III, s. 134)
Koltuk : Koltuk (C. I, s. 475)
Kongragu : Kulağın altındaki çıkıkça kemik (C. III, s. 376)
Köküs, kögüz : Göğüs (C. I, s. 230)
Köt : Göt, arka (C. I, s. 321)
Köz : Göz (C. I, s. 55)
Kulak, kulxak, kulkak : Kulak (C. I, s. 383)
Kunğ : Et, kas, adale (C. III, s. 388)
Kuruğsak : Kursak, mide. Kuruğsıdı - kurumağa yüz tuttu. Bu yüzden mideye «kuruğsak» denildi, çünkü saatten saate kursak kurur, yemek isteği coşar. (C. I, 502, III, s. 334)
Küsri : Kaburga kemikleri, göğsün, yanları (C. I, s. 422)
Menğ : Ben, yüzde bulunan ben (C. III, s. 358)
Munğ tağ : Kişi kendine geldiğinde, 16, 17 yaşına girdiğinde çıkan diş. «Munğ tağ öndi - ergenlik dişi çıktı» (C. III, s. 359)
Odhluk : Kol kemiğinin kalın yeri (C. I, s. 98)
Oğulçuk : Ana rahmi, oğulduruk (C. I, s. 149)
Ot karak : Gözün gören yeri (C. I, s. 382)
Owruğ, oğruğ : Kemiğin ek yerleri, bel kemiğinin boyuna birleştiği yer (C. I, s. 118)
Ömgen : Şah damarının iki yanında bulunan damar (C. I, s. 120)

- Öpke : Akciğer (C. I, s. 128)
Öt : Acılık, öt kesesi (C. I, s. 43)
Özek : Belin iç yanında bulunan damar (C. I, s. 71)
Saç : Baştaki saç (C. I, s. 321)
Sağrı : Deri herşeyin derisi (C. I, s. 421)
Sakak : Çene (C. II, s. 286)
Sıdhiğ : Diş etleri arasındaki açıklık (C. I, s. 374)
Sızgağ : «Tış sızgaç - dişlerin arasındaki açıklık (C. I, s. 464)
Sik : Erkeklik aygıtı (C. I, s. 334)
Sinğir : Sinir (C. III, s. 362)
Sudhuk : Tükrük (C. I, s. 381)
Sulak : Dalak, kıpçak dilince (C. I, s. 411)
Sügrüg : Kadının avret yeri (C. I, s. 478)
Süngük : Kemik (C. III, s. 367)
Taban : Taban (C. I, s. 399)
Talak : Dalak (C. I, s. 411)
Tamak : Boğaz (Oğuz, Kıpçak ve Uyanlarca) (C. I, s. 33)
Tamar, tamur, tamır : Damar, Oğuzlar tamar derler (C. I, s. 362)
Tamgak : Boğaz, damak (Türklerce) (C. I, s. 469)
Taşırkan közlüg : Patlak gözlü, lokma gözlü (C. I, s. 521)
Taz : Kel, daz (C. III, s. 148)
Teri : Deri (C. III, s. 221)
Tılak : Kadının avret yeri (Çiğilce) (C. I, s. 411)
Tırnğâk : Tırnak (C. III, s. 382)
Tış : Diş, insan ve insandan başkasının dişleri (C. III, s. 125)
Tirsgek : Dirsek (C. III, s. 424)
Tulun, tulunğ : Dulun, kulak altı (C. III, s. 371) Kulakla ağız arasındaki yer (Türk ve Oğuz dillerinin birinde) C. I, s. 401)
Tüpü : İnsanın başının tepesi (C. III, s. 216)
Uça : Sirt, arka (C. I, s. 87)
Urra : Erkeklerde olan kasık yarıklığı, kavlıç (Oğuzca) (C. I, s. 39)
Uşun : Omuzbaşı, çiğın başı (C. I, s. 77)
Ümgük : Ömük, imik, çocukların tepesinde bulunan yumşak yer (C. I, s. 110)
Ürüng karak : Gözün beyazı (C. I, s. 382)
Yamdu : Kasık (C. III, s. 31)
Yamız : Kasığın iki tarafı, kalçanın iç yandan uçları (C. III, s. 10)

- Yarık : Oylukların çenetlere bitiştiği yer : Oyluk kemiklerinin başı.
Bukelime «yarıldı neng» cümlesindeki «yarıldı» sözünden alınmıştır ki «nesne yarıldı, açıldı» demektir. Nitekim iki ayaktan birisi sağa birisi sola açılmıştır (C. III, s. 15)
- Yarın : Kürek kemiği, çiğın kemiği (C. III, s. 21)
- Yaya : İnsanın oturacağı, kıcı. Yalnız insanda kullanılır (C. III, s. 26).
- Yıgaç : Erkeğin erkeklik aygıtı (C. III, s. 8)
- Yilik : İlik «yiliklig süngük - ilikli kemik» (C. III, s. 52)
- Yumur : Hayvanların göden bağırsağı (C. III, s. 9).
- Yumurtga : Yumurta, bütün kuşların yumurtasına, insanları ve hayvanların tsaaklarına da «yumurtga» denir (C. III, s. 433)
- Yumuz er, yumız er : Etli, tıknaz adam (C. III, s. 10)
- Yürek, yüreg : Yürek, kalp (C. III, s. 18)

KAYNAKLAR

- Kaşgarlı Mahmut : Divanü Lügat-it-Türk, Çev. : Besim Atalay. Birinci cilt, T.D.K. Yayını, Ankara 1939, 530 sayfa. İkinci cilt, T.D.K. Yayını, Ankara 1940, 366 sayfa Üçüncü cilt, T.D.K. Yayını, Ankara 1941, 452 sayfa
- Divanü Lügat-it-Türk Tıpkı Basımı, «Faksimile», T.D.K. Ankara 1941.
- Divanü Lügat-it-Türk Dizini, «Endeks» T.D.K., Ankara 1943.
- Arap Alfabesine göre Divanü Lügat-it-Türk Dizini, Hazırlayan : Dehri Dilçin T.D.K., Ankara 1957.
- (1) Daha geniş bilgi için bak. M. Şakir Ülkütaşır : Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut, Ankara 1972. Besim Altay. Divanü Lügat-it-Türk ve Tercümesi Üzerine Notlar, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, C. I, Ankara 1939.
- (2) Kitabü Divân-ı Lügat-it-Türk C. I. 1333 (1915), C. II, 1333 (1915), C. III, 1335 (1917), İstanbul, Matbaa-ı Âmire (Müshahih : Kılıslı Rıfat).
- (3) Besim Atalay, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, Ankara, C. I, 1939 : C. II, 1940; C. III, 1941.
- (4) Ayten Altıntaş, Divanü Lügat-it-Türk'deki Tıbbi Bitkiler, Türk Dünyası Araştırmaları, 25, İstanbul, Ağustos 1983, s. 136.
- (5) Prof. Şerafettin Yaltkaya, Divan-ı Lügat-it-Türk'ten çıkarılan Türkçe Tıp Kelimeleri, Tedavi Eeririyatı ve Laboratuvarı Mecmuası, C. 4, No. 14 İstanbul, 1934, s. 87.